

LARYSA PISAREK

Uniwersytet Wrocławski

Białoruskie formy adresatywne na tle polskich i rosyjskich

1. W literaturze lingwistycznej etykieta językowa rozumiana jest jako zbiór przyjętych w danej społeczności wzorów normatywnych zachowań językowych w określonych sytuacjach pragmatycznych (por. Marcjanik 1993: 271). Jest to więc system form wyrażających (odbijających – Mayenowa) wzory społeczno-kulturowe, specyfikę narodową danych społeczności (np. *Формановская* 1987: 9; Mayenowa 1991: 108; Marcjanik 1993: 271; Anusiewicz 1995: 151–154). Ta specyfika narodowa zachowań językowych szczególnie jaskrawo przejawia się w sposobach zwracania się do adresata mowy¹.

Praca niniejsza poświęcona jest rozpatrzeniu białoruskich form zwracania się do adresata (dalej A), na tle dwóch sąsiednich języków – polskiego i rosyjskiego. Języki te miały istotny, znaczący wpływ na białoruszczyznę w ogóle, spowodowany długotrwałymi, wieloletnimi kontaktami tych sąsiadujących ze sobą języków, a także okresami dosyć długotrwałej piśmiennej dwu- i nawet wielojęzyczności w historii języka białoruskiego (zob. *Жураўскі* 1982: 94–95). Materiał badawczy stanowiły formy (oraz interpretacje i spostrzeżenia) zaczerpnięte ze współczesnych opracowań badaczy białoruskich, z materiałów dydaktycznych, podręczników do nauki języka białoruskiego, popularnych rozmówek białoruskich, tekstów literackich, w tym również z końca XIX – początku XX wieku, a także dane słownikowe oraz własne badania nad rozwojem systemu form adresatywnych (dalej FA) w języku białoruskim XX wieku i realizacją językową niektórych czynności mowy należących do klasy ekspresywów (Pisarek 1996; 1997; 1998; 2000; 2002).

2. Zatrzymam się pokrótce na specyficie rozwoju języka białoruskiego, ponieważ właśnie ta specyfika wywarła zauważalny wpływ na formy zachowań językowych społeczności białoruskiej.

¹ Może właśnie dlatego formy zwracania się do adresata mowy stanowią przedmiot licznych badań (zob. Tomiczek 1983; Wierzbicka 1990; Смуклова 1993 i in.).

Po zawarciu unii lubelskiej w 1569 roku sfera użycia języka białoruskiego na terenach Wielkiego Księstwa Litewskiego stopniowo się kurczy. W drugiej połowie XVI wieku zaczyna się rozpowszechniać na tych terenach kultura polska i język polski w wyższych sferach społeczności. Język polski stopniowo przenika do prowadzenia różnych spraw urzędowych, chociaż w statucie WKL było oficjalne zalecenie, aby używać w dokumentach języka białoruskiego *рускій языкъ*). W 1696 roku na powszechnej konfederacji stanów (sejm warszawski) uchwalono, aby prowadzić dokumentację urzędową po polsku (БМ 1998:14). Odtąd język białoruski funkcjonował jedynie jako język potoczny.

Współczesny literacki język białoruski powstawał więc jako nowy język literacki (pod koniec XIX w.) na podstawie średniobiałoruskich gwar ludowych bez korzystania ze zdobyczy literackich poprzedniego okresu. Natomiast istotną cechą rozwoju języka białoruskiego było to, iż rozwijał się on w warunkach piśmiennej dwujęzyczności i nawet wielojęzyczności: białorusko-polskiej, białorusko-rosyjskiej oraz białorusko-polsko-rosyjskiej (w XIX w.). Warto tu podkreślić, że bardziej wyczuwalna była dwujęzyczność białorusko-polska, która trwała prawie 400 lat (do lat trzydziestych XIX w.) i zostawiła wyraźny ślad w języku białoruskim (por. Жураўкі 1982: 94). Wpływy rosyjskie zostały zapoczątkowane po rozbiorach Polski, nasiliły się zaś w latach trzydziestych XIX wieku. O wyraźnych oddziaływaniach rosyjskich na język białoruski można mówić oczywiście w XX wieku, o czym dalej.

Osobliwość warunków historycznych rozwoju języka i życia etnosu (społeczności) białoruskiego polegała więc na tym, że przez dłuższy czas (prawie 200 lat), poczynając od końca XVII wieku, zachowywał on (etnos) jednorodną narodowo-kulturową i socjalną stratyfikację. Było to socjum chłopskie, przywiązane do kultury ludowej. Jeśli chodzi o język, to nie było podziału na formę literacką i gminną, nie było argo, nie rozwinęła się leksyka obsceniczna². Jak to podkreślają badacze białoruscy (por. Конюшкевич 2001: 159; Пивоварчик 2003: 6; Канюшкевіч 2004: 143), mentalność białoruska pod wpływem uwarunkowań historyczno-socjologicznych kształtowała się przede wszystkim na osi uczuciowej (swój–obcy), czyli na lingwosemiotycznej opozycji swój–obcy, która jest uznawana za jedną z ważniejszych kategorii kulturowych Słowian (Иванов, Топоров 1965: 156). Potwierdzają to badania nad stereotypowymi zachowaniami językowymi Białorusinów. Jako świadectwo służą takie cechy, jak: deminutywne modele w jednostkach etykietalnych, np. w wokatywach: *людцы, дзеткі, божухна, васпанку* i in., czy w atrybutywnych formach przy wokatywach: *пане любенькі, пане залаценькі* i in., lub w innych jednostkach etykiety, np.: *хай вам бог да здароўечка, бывайце здаравенькія, спасібачка* i na *развітанейка* (Канюшкевіч 2004: 144). Ponadto szerokie wykorzystanie zaimka dzierzawcze-

² Dokładnie o tym zob. Конюшкевич 2001: 158–159.

go *мой / наш* w funkcji atrybutywnej przy wokatywach lub połączenia *мой ты* : *а мой жа дабрадзею, а мая ж ягадка недаспелая, мая ж ты любачка, мой ты даражэнькі* (zob. Пивоварчик 2003: 9–10; Канюшкевіч 2004: 144). Tyle historii.

3. Przechodząc do przedmiotu moich rozważań, chciałabym przede wszystkim uściślić, że przez formę adresatywną (dalej FA), zgodnie z polskim ujęciem zagadnienia (Tomiczek 1983) rozumiem nie tylko tak zwane wokatywy, lecz także każdą nominację A mowy w konkretnym akcie mówienia (to znaczy w sytuacji **ja – ty – tu – teraz**).

System adresatywny zarówno we współczesnym białoruskim języku literackim, jak i w innych językach słowiańskich opiera się na opozycji **ty–wy**. Relacje między FA (pronominalnymi i imiennymi) a formami morfologicznymi orzeczenia w wypowiedzeniu są oparte na przeciwstawieniu formy 2 osoby liczby pojedynczej lub mnogiej czasowników. Jeżeli w akcie mówienia nie ma odpowiedniej formy pronominalnej (*ты–вы*), na typ stosunków **ty** lub **wy** wskazuje właśnie czasownik, np.: *Калі ты прыедзеш – вы прыедзеце? Калі прыедзеш – прыедзеце?*

Jeśli zaś nie występuje w wypowiedzeniu odpowiednia forma zaimkowa oraz orzeczenie czasownikowe, na typ stosunków wskazują odpowiednie formy zaimków dzierżawczych itp., np.: *Як тваё здароўе – ваша здароўе?*

Można więc mówić o dwóch modelach komunikacji językowej:

– Model TY: występuje w symetrycznych relacjach między mówiącym (dalej M) a A: bliskich stosunkach M i A, równych statusach społecznych lub wiekowych; oraz podczas zwracania się osoby starszej wiekiem do osoby młodszej.

– Model WY: występuje w niesymetrycznych relacjach między M a A: różnych statusach społecznych (A wyższy niż M), gdy nie ma bliskości, zażyłości między M a A (przy dalszych stosunkach), podczas zwracania się młodsze go wiekiem do osoby starszej.

W wyborze modelu komunikacji TY lub WY oraz odpowiedniej FA ważną jest również sytuacja pragmatyczna – oficjalna lub nieoficjalna. Jest to więc schemat stosunków między M, który nie różni się w zasadzie od schematu rosyjskiego. Specyficzne są natomiast nominacje A wybierane przez M w każdym języku.

3.1. W języku białoruskim nominacje A mowy w sytuacji nieoficjalnej są różnorodne: formy zaimka osobowego *ty*, imiona własne, nazwiska, przezwiskowa, terminy pokrewieństwa (tytułatura familijna) itd., np.: *Алесь, Янка, Ганна, Зоська, Вашкевіч, Быкоўскі, мамка, дзядзька, малы, стары* itp. Jak już powiedziano, specyfika białoruskich FA polega na liczonym użyciu form deminutywnych – i to zarówno w stosunku do A indywidualnego, jak i nieindywidualnego (do grupy), np.: *братка, браток, божухна, дачушка, мамачка, матуля*,

цётка, татачка, татка, любенькі, залаценькі; браточки, людцы, дзеткі³, каханенькія, родненькія itp.

Drugą cechą charakteryzującą białoruskie FA jest szerokie wykorzystanie połączenia zaimka dzierżawczego *мой / мае* i osobowego *ты / вы* jako formy atrybutywnej przed właściwym wokatywem, np.: *мая ты дзетухна, мая ж ты любачка, мой ты галубок міленькі, мой ты даражэнькі, а мой жа ты лябедзька, а мая ж ягадка недаспелая, мой ты паночку, маё ты сонейка* itp.⁴; *браточки мае, людцы мае, а мае ж вы міленькія* itp.

I wreszcie białoruską specyfikę FA w komunikacji nieoficjalnej stanowią dwuczłonowe nominacje A: termin pokrewieństwa (*дзядзька, цётка, брат*) + imię własne, np.: *дзядзька Рыгор, цётка Уладзя, брат Міхал* itp.

3.2. W oficjalnej sytuacji komunikacyjnej do początku lat dziewięćdziesiątych XX wieku obowiązywały ściśle reglamentowane FA, które właściwie nie różniły się od form rosyjskich, mianowicie:

1) dwuczłonowy antroponim – imię + *patronymicum*: *Ганна Піліпаўна, Рыгор Мікалаевіч* itp.;

2) model dwuczłonowy – *таварыш* (*грамадзянін / грамадзянка* – rza-dziej) + nazwa stanowiska, funkcji A lub jego nazwisko: *таварыш дырэктар, таварыш сакратар, таварыш Пятровіч, таварыш Шыманоўская, грамадзянін Каспяровіч* itp.⁵

O zmianach w sferze użycia tych form powiem dalej.

4. Spojrzenie na rozwój systemu adresatywnego w białoruszczyźnie XX wieku pozwala zauważyć istotne zmiany, jakie zaszły w sposobie zwracania się do A mowy w tym czasie.

System FA, który ukształtował się w języku białoruskim na początku XX wieku, w okresie powstawania nowobiałoruskiego języka literackiego, wskazuje na wyraźne wpływy polskie. Oddziaływanie polskie jest zauważalne na dwóch płaszczyznach – leksykalnej i składniowej.

4.1. W korpusie nominacji A (płaszczyzna leksykalna) znalazły się następujące formy:

1) dwuczłonowe FA, składające się z wyrazów zaimkowych (substytutów zaimkowych) *пан, пані, панна* + imię lub nazwisko, stanowisko A: *панна Паўлінка,*

³ Forma *дзеткі* może być używana do jednej osoby: *Прыбірай ты ўжо дзеткі са стала* (Я. Купала, *Паўлінка*) i do kilku osób: *А вы, дзеткі, пропасць гэту самі сабе капаеце, абое...* (Я. Купала, *Раскіданае гняздо*).

⁴ Te cechy charakterystyczne potwierdza przysłowie ludowe: *А мой ты такі, а мой ты сякі, а мой ты гэтакі* (przytaczam za: Канюшкевіч 2004: 145).

⁵ W stosunku do oficjalnych przedstawicieli obcych państw lub do cudzoziemców używano dwuczłonowego modelu z nominacjami – *пан, пані, панове*.

пані Каська, пані гаспадыня, пан Адольф, пан Быкоўскі, пан Лабановіч, пан настаўнік, пан пісар itd.;

2) jednoczłonowe FA zapożyczone w swoim czasie z języka polskiego: *пан, пані, панна, панове, васпан, васпані, васпанства, ваша, вашэць, дабрадзеў, імасць, ягамосць*. Właśnie takie nominacje znajdują się w tekstach klasyków literatury białoruskiej (Franciszka Bahuszewicza, Janki Kupały, Jakuba Kołasa) (zob. Pisarek 2000: 87).

Obserwacje użycia tych FA w tekstach wskazują, iż dwuczłonowe formy stanowiły etykietalne nominacje A, czyli formy zwracania się do osób drugich przyjęte w danej społeczności. Ich wybór był uzależniony od odpowiednich parametrów A (wieku, płci, statusu społecznego) oraz od stopnia zażyłości z nim. Natomiast formy jednoczłonowe typu *васпан, васпані* itd. były pragmatycznie nacechowanymi nominacjami A. Mogły to być formy grzecznościowe wyrażające szacunek, poważanie, podkreślające szczególny stosunek M do A. Czasem te formy mają nacechowanie ironiczne w tekście, lecz nie były to formy neutralne.

4.2. Na płaszczyźnie składniowej występowały trzy konstrukcje, odzwierciedlające trzy modele zwracania się do A:

1) Model TY – zwrócenie się w 2 osobie liczby pojedynczej: *Прыбірай ты ўжо, дзеткі, са стала; А, ваша, схадзі паглядзі, ці добра прывязаны конь пана Быкоўскага* (Я. Купала, Паўлінка);

2) Model WY – zwrócenie się w 2 osobie liczby mnogiej: *Мамка, дастаньце настольнік; Аб кім гэта, татка, гаворыце?* (Я. Купала, Паўлінка)⁶;

3) Zwrócenie się w 3 osobie, przeważnie, jeśli FA wchodzi w związki składniowe z innymi członami wypowiedzenia, czyli jest formą zależną: *Ці яснэ-панна Паўлінка пазволіць мне закурыць пры ёй? Хай пан Быкоўскі на іх не зважае і няе* (Я. Купала, Паўлінка). Semantycznie jest to 2 osoba, kongruencja 3 osoby. I właśnie ten model świadczy o wpływie polskim na białoruskie formy zwracania się do A (zob. Pisarek 2000: 87).

Przedstawiony tu podział FA oraz trzy sposoby zwracania się do A mają charakter ogólny, uproszczony⁷.

4.3. Źródła leksykograficzne powstałe w latach dwudziestych XX wieku, w okresie odrodzenia państwowości narodowej Białorusinów (oficjalnej polityki białorutenizacji kraju), a więc źródła zorientowane na wykorzystanie wewnętrznych zasobów języka (zob. БМ 1998: 280), przedstawiają słownictwo białoruskie,

⁶ Mówiąc o modelu WY, mam na myśli użycie form czasownikowych 2 osoby liczby mnogiej. Natomiast zaimek *вы* w stosunku do A indywidualnego występował niezmiernie rzadko.

⁷ Należy podkreślić, że pewną niestabilność form zwracania się do osoby drugiej wykazują relacje między FA a formą orzeczenia czasownikowego, np. podczas zwrócenia się do tej samej osoby: *Можэ, пан Адольф, спяеце нам што-колеца? Не так, пан Адольф, бярэш ішлянкi* (zob. Pisarek 1996: 299).

włączając te zapożyczenia obce, które już są „zbiałoruszczone” (СБН 1925: 3). Znajdują się tam liczne polonizmy odnoszące się do nominacji osoby. W białorusko-rosyjskim słowniku Miłaja Bajkowa i Sciapana Niekraszewicza (СБН 1925) np.: *васпан, васпаня, ваша мосць, вашаць, дабродзей, імостачка, пан, паненка, паніч, панове, паня, ягомасць*⁸.

W słowniku rosyjsko-białoruskim tychże autorów (СНБ 1928) korpus tego słownictwa jest szerszy, mianowicie: *васпан, васпаня, васпанчык, васпанічка, ваша, вашаць, ваша мосць, ваша міласць, дабрадзеі, дабрадзейка, імостачка, пан, пані, паніч, панічок, паня, панечка, панна, паненка, панач(?) , яго міласць, яго мосць, ягомасць*.

W tym rejestrze jest wiele jednostek deminutywnych świadczących właśnie o asymilacji zapożyczeń zgodnie ze specyfiką białoruską: *васпанчык, васпанічка, імостачка, панічок, панічка*. Do tego można dodać jeszcze inne nominacje deminutywne, które odnotowują badacze białoruscy: *панок (паночку), панюхна!, паненачка!* (zob. Канюшкевіч 2004: 145; Пивоварчик 2003: 11).

Tyle w wielkim skrócie można powiedzieć o polskich wpływach na białoruski system FA do lat trzydziestych ubiegłego wieku. Najnowsze wydania słowników objaśniających język białoruski rejestrują o wiele mniej jednostek pochodzenia polskiego, które mogą wystąpić jako FA, mianowicie: *васпан, васпані, дабрадзеі, дабрадзейка, імасць, пан, пані, паніч, панок, паненка, панна, панначка, ягомасць*. Kwalifikatory hasłowe przy tych jednostkach wskazują na potoczność użycia (*дабрадзеі* – БГШ 1990: 111), na przestarzałość (*васпан, васпані, імасць, ягомасць* – БГШ 1990: 81; ТСБЛМ 2002: 391) lub na ograniczoną sferę użycia (*пан* – ‘jako forma grzecznego zwrotu do oficjalnych przedstawicieli lub obywateli obcych krajów’) (ТСБЛМ 2002: 433).

5. Pod koniec lat trzydziestych XX wieku, czyli wraz z zaprzestaniem prowadzenia oficjalnej polityki białoruszenizacji, funkcjonowanie języka białoruskiego odbywało się w warunkach większego wpływu języka rosyjskiego. Był to wynik nie tylko ożywionych kontaktów językowych w państwie wielonarodowym, lecz także podobieństwa warunków ekstralingwalnych, które oddziaływały na funkcjonowanie obu języków. Sprzyjało to powstawaniu nowych FA oraz zaniechaniu użycia specyficznemu białoruskich sposobów zwracania się do A.

5.1. Jeśli chodzi o formy właśnie białoruskie, to w sferze kontaktów nawet oficjalnych już na początku XX wieku używane były dwuczłonowe formy składające się z terminu pokrewieństwa *дзядзька, цётка* + imię lub nazwisko A: *дзядзька Андрэй, дзядзька Раман, цётка Хрума, дзядзька Куртыка, цётка Шыmanoўская* itp. W latach dwudziestych rozpowszechniły się te formy jako etykietalne FA w stosunku do A starszego wiekiem lub o wyższym statusie spo-

⁸ Wszystkie przykłady podaję we współczesnej wersji oficjalnej pisowni białoruskiej.

łeczным: *дзядзька Янка* (do Kupały), *цётка Уладзя* (do jego żony), *дзядзька Колас* (Канюшкевіч 2004: 143). Jak o tym świadczą proza Jakuba Kołasa, te FA dawno były znane jako formy etykietalne w stosunku do A niekoniecznie starszego wiekiem (zob. Pisarek 2000: 88). Właśnie te FA następnie zostały zastąpione przez rosyjskie antroponymy dwuczłonowe.

5.2. W sferze kontaktów nieoficjalnych FA z terminami pokrewieństwa w składzie były szeroko rozpowszechnione i funkcjonują nadal (por. Гируцкий 1990: 110; Пивоварчик 2003: 12)⁹. W stosunkach zażyłych między M a A był i jest używany wyraz *брат* i jego formy deminutywne w połączeniu z imieniem lub jako forma wokatywna, np.: *брат Доніс*, *брат Міхал*, *брат*, *браце*, *браціку*, *браток мой мілы*, *брацікі*, *браточки*, *мае братцы*, *мае браточки*.

6. W okresie kształtowania się dwujęzyczności białorusko-rosyjskiej (pod koniec lat trzydziestych XX wieku) pod wpływem języka rosyjskiego i nowych warunków społecznych pojawiły się nowe modele nominacyjne. Najbardziej istotne pod względem systemu FA są następujące.

6.1. Dwuczłonowy model *таварыш* + imię, nazwisko lub funkcja społeczna, stanowisko A: *таварыш старшыня*, *таварыш Чарнушэвіч* itp. Jako oficjalna FA była szeroko stosowana do początku lat dziewięćdziesiątych. W związku z rozpowszechnieniem tych form nastąpiło szerokie użycie zaimka *вы* jako FA. Obecnie ten model nominacyjny pozostał, zmienił się tylko pierwszy człon na *спадар*, *спадарыня*, *спадарства*, o czym dalej.

6.2. Dwuczłonowy antroponim imię + imię patronimiczne. Ta FA dotychczas jest rozpowszechniona w języku białoruskim: *Уладзіслава Францаўна*, *Мікалаі Рыгоравіч* itp., jest używana w sytuacji oficjalnej i nieoficjalnej (WY – model w stosunkach z A). Ta specyficznie rosyjska FA rozpowszechniła się nie tylko na Białorusi, ale także w innych republikach byłego ZSRR.

Można przypuszczać, że te dwuczłonowe FA na początku lat trzydziestych XX wieku nie były tak szeroko rozpowszechnione w funkcji wokatywów jak w latach późniejszych. Świadczy o tym wspomnienie poety Siarhieja Grochowskiego o jego zapoznaniu się z poetą Piątrusiem Browką na początku lat trzydziestych: *...miałem 17 lat, on – dwadzieścia pięć. Na Białorusi nie było przyjęte zwracać się „ра бацьку”. Nawet nauczycieli nazywano „цётка Шыманойская”, „дзядзька Куртыка” [...] Przy pierwszym spotkaniu z Browką nie wiedziałem (wykręcałem się), jak się do niego zwracać. Дзядзька – **bardzo młody**, таварышамі звалі tylko **naczelników**. Zresztą jaki*

⁹ W odróżnieniu od rosyjskich form *тётка*, *дядька* białoruskie formy mają charakter neutralny, rosyjskie zaś – nacechowany (pospolite, ordynarne).

z niego dla mnie towarzysz? On to wyczuł, zaśmiał się i mówi: *A ty nie wykaj. Mów po prostu Piatruś* (С. Грахоўскі, *На скрыжаванні* – przekł. L.P.).

To bardzo cenne świadectwo potwierdza, że na początku lat trzydziestych: 1) jeszcze nie były rozpowszechnione rosyjskie zwroty do A po imieniu i imieniu ojcowskim; 2) jeszcze szeroko były używane FA *цётка* i *дзядзька* do osoby starszej wiekiem lub o wyższym statusie społecznym; 3) nominacja *таварыш* była ograniczona w użyciu, stanowiła formę nacechowaną pragmatycznie. Rozpowszechnienie jej nastąpiło po 1936 roku, po przyjęciu konstytucji. W latach czterdziestych podczas wojny wyraz ten został uznany za oficjalną FA i stracił swoje konotacje negatywne (por. Супрун 1996: 176)¹⁰.

Omówione dotychczas zmiany dokonały się na płaszczyźnie leksykalnej.

7. Pod wpływem języka rosyjskiego zmieniły się formy składniowe i morfologiczne.

7.1. Na płaszczyźnie składniowej zmiana dotyczyła modelu zwrócenia się do A w 3 osobie. Do zaniku tego modelu komunikacyjnego doprowadziło przypuszczalnie rozpowszechnienie nowych dwuczłonowych FA w modelu WY, np.: *Таварыш Александровіч, дазвольце вайсці; Іван Пятровіч, далажыце ў раён, што калгас закончыў уборку збожжжа*. Spowodowało to wzmocnienie opozycji dwuczłonowej w systemie FA, opierającej się na relacjach **ty–wy**, co występuje we współczesnym języku białoruskim¹¹.

7.2. Zmiany w języku białoruskim, jakie zaszły na płaszczyźnie morfologicznej, dotyczyły formy wołacza. Jeśli na początku XX wieku (do lat trzydziestych) były to normalne FA: *Яне, Іване, Сьмоне, Рамане, браце, дружба, дзеду, сынку, суседзе, пане, васпане, панічу, панічыку, пане настаўніку, пане пісару, дружба рэдактару*, to w latach późniejszych były to już formy fakultatywne, nacechowane stylistycznie.

Tyle w wielkim skrócie o wpływach rosyjskich na białoruskie FA.

8. Wydarzenia drugiej połowy lat osiemdziesiątych i początku lat dziewięćdziesiątych, czyli okres nowego odrodzenia narodowego na Białorusi, wywołały pewne zmiany w etykietce językowej. Propozycje dotyczyły przede wszystkim wymiany obcych wyrazów grzecznościowych – polskich i rosyjskich – na rodzime.

¹⁰ W pierwszych latach po rewolucji październikowej 1917 r. forma ta była ograniczona środowiskowo (zwrot w kręgach partyjnych), miała konotacje negatywne wśród przeciwników zmian rewolucyjnych.

¹¹ Ślady zwracania się w 3 osobie zachowały się w rodzinnym użyciu w niektórych rodzinach zachodniobiałoruskich (zob. Канюшкевіч 2004: 145).

8.1. W sytuacjach oficjalnych zachowano model dwuczłonowy typu: wyraz tytułarny + imię lub nazwisko, funkcja, stanowisko A. Wyrazy starej tytułatury standardowej (i kolegialnej) zostały zastąpione przez nowe FA: *спадар, спадарыня, спадары, спадарыні, спадарства*¹². Wskazują one na liczbę i płeć A. Obecnie w pewnych sferach komunikacji oficjalnej zastąpiły one rosyjskie *товарищ* oraz polskie *pan, pani, państwo*, np.: *Вяльможныя спадары і спадарыні! Паважанае спадарства! Паважаны спадар Запрудскі! Паважаная спадарыня Бадзевіч! Увага, шаноўнае спадарства!* Te FA zostały przyjęte jako etykietalne.

Hasło *спадарства* jest już wprowadzone do białoruskiego słownika z 2002 roku jako „forma grzecznego zwracania się do wielu oficjalnych przedstawicieli lub obywateli własnego lub innych krajów” (ТСБЛІМ 2002: 614).

8.2. Jednakże FA *пан, pani, панове* nadal są używane. Niektórzy badacze widzą rozróżnienie w użyciu form starych i nowych w zależności od przynależności państwowej A, mianowicie: *спадар, спадарыня* podczas zwracania się do obywateli własnego kraju, *пан, pani* – zwracanie się do cudzoziemców (Супрун 1996: 176). Może o tym świadczyć wystąpienie przedstawiciela władz na międzynarodowej konferencji (1997): *Паважаны пан Старшыня! Паважаныя ўдзельнікі канферэнцыі! Дамы і панове!* (zasłyszane).

Obecnie nie ma tak ostrej reglamentacji. FA *спадар, спадарыня, пан, pani* są uważane przez niektórych autorów za normalne białoruskie formy etykietalne (Клышка 1992: 23; Пивоварчик 2003: 11). Chociaż w nowszym podręczniku języka białoruskiego dla cudzoziemców (np. Сямешка 1999: 28) jako normatywne formy w sytuacji oficjalnej podane są *спадар, спадарыня, спадары, спадарыні, спадарства*. Natomiast w sytuacji nieoficjalnej podręcznik rekomenduje w stosunku do osoby starszej *цётка, дзядзька, бабуля, дзядуля*; w stosunku do osoby młodszej wiekiem – *сыноч, дачушка, унучак*. Za formy etykietalne uznano tu dwuczłonowe nominacje typu *спадар Алесь, спадар Алесь Кавалёнак, спадарыня Алеся, спадарыня Алеся Кавалёнак*.

8.3. Do nowszych, „odrodzonych” nominacji osobowych w funkcji wokatywnej można zaliczyć formy: *сябр, сябра* zamiast *таварыш*; oraz *грамада* zamiast *таварышы*, np.: *Шаноўная грамада!*. Te FA istniały w białoruszczyźnie i są poświadczone w twórczości wybitnych pisarzy białoruskich (zob. Pisarek 2000: 89). Na razie jednak formy te pojawiają się sporadycznie. Nie wiadomo, czy współczesny system adresatywny zaakceptuje te nominacje czy nie.

9. Podsumowując spostrzeżenia nad rozwojem białoruskiego systemu FA, należy jeszcze raz podkreślić, iż złożone warunki historyczno-społeczne, w których rozwijał się język białoruski, uwarunkowały specyfikę jego systemu FA.

¹² Dokładniej o FA *спадар, спадарыня* zob. Bieder 1996: 307.

1) Język białoruski nie miał własnej tytulatury symbolicznej – stąd zapożyczenia z języka polskiego i rosyjskiego (*ваша сіяцельства, ягамосць, імаць і in.*).

2) Obecnie białoruska tytulatura standardowa składa się z form własnych (*спадар, спадарыня*, w pewnych sytuacjach – *грамадзянін, грамадзянка*) i zbioruszczonej form polskich (*пан, пані*). Nominacje te, podobnie jak w języku polskim, łączą się z imieniem, nazwiskiem lub funkcją, stanowiskiem A.

3) Popularną, szeroko rozpowszechnioną FA jest przejęta z systemu rosyjskiego dwuczłonowa antroponimiczna forma zwracania się do A. Jest to neutralna forma, stosowana w sytuacjach oficjalnych i nieoficjalnych.

4) Tradycją narodową Białorusinów jest szerokie wykorzystanie w sytuacjach nieoficjalnych form deminutywnych jako form zwracania się do A oraz połączenia zaimka dzierżawczego *мой / мае* i osobowego *ты / вы* jako formy atrybutywnej przed właściwym wokatywem.

5) Wykorzystanie terminów pokrewieństwa *цётка, дзядзька* jako pierwszego członu dwuczłonowych FA: *цётка Уладзя, дзядзька Колас*. Niezwykle częste użycie nominacji *брам* jako samodzielnej FA lub w połączeniu z imieniem własnym A.

6) Własne białoruskie FA stosowane w sytuacjach nieoficjalnych świadczą o włączeniu A do sfery osobowej mówiącego („личная сфера гаворящего”). Potwierdza to, iż w relacji **swój–obcy** w białoruskiej komunikacji językowej przeważa człon **swój**.

Bibliografia

- БГШ (1990), Баханькоў Арцён Яфімавіч, Гайдукевіч Іосіф Мартынавіч, Шуба Павел Паўлавіч, *Тлумачальны слоўнік беларускай мовы*, Мінск.
- БМ (1998), *Беларуская мова. Najnowsze dzieje języków słowiańskich*, red. nauk. Aljaksandr Łukašanec, Mikalaj Prygodzič, Lidzija Sjameška, Opole.
- Гируцкий Анатолий Антонович (1990), *Белорусско-русский художественный билингвизм: типология и история, языковые процессы*, Мінск.
- Жураўскі Аркадзь Іосіфавіч (1982), *Некаторыя асаблівасці развіцця беларускай літаратурнай мовы*, [w:] *Язык літаракі і яго варыянты*, pod red. Stanisława Urbańczyka, Wrocław.
- Иванов Вячеслав Всеволодович, Топоров Владимир Николаевич (1965), *Славянские языковые моделирующие семиотические системы*, Москва.
- Канюшкевіч Марыя Іосіфаўна (2004), *Польская grzeczność і беларуская шчырасць у прагматыцы зносін народаў-суседзяў*, [w:] *Polsko-białoruskie związki językowe, literackie, historyczne i kulturowe*, VI, Białystok.
- Канюшкевич Марыя Иосифовна (2001), *Проклятия в речевом поведении белорусов*, „Etnolingwistyka”, t. 13, Lublin.
- Клышка Анатоль Канстанцінавіч (1992), *Беларуска-польскі размоўнік*, Мінск.
- Пивоварчик Тамара Анатольевна (2003), *Персонализация в русском и белорусском речевом общении*. Автореферат КД, Мінск.

- СБН (1925), Байкоў Мікалай, Некрашэвіч Сцяпан, *Беларуска-расійскі слоўнік*, Менск.
- Смулькова Эльжбета (1993), *Беларуска-літоўска-польскае этналінгвістычнае награнічча (Сучасныя праблемы)*, Беларусіка. Albaruthenica 1, Мінск.
- СНБ (1928), Некрашэвіч Сцяпан, Байкоў Мікалай, *Расійска-беларускі слоўнік*, Менск.
- Супрун Адам Евгеньевич (1996), *Лекции по теории речевой деятельности*, Минск.
- Сямешка Лідзія Іванаўна (1999), *Гаварым па-беларуску: Вучэбны дапаможнік па беларускай мове для замежных навучэнцаў*, рэд. Лідзія Іванаўна Сямешка, Мінск.
- ТСБЛМ (2002), *Глумачальны слоўнік беларускай літаратурнай мовы*, под рэд. Міхаіла Раманавіча Судніка, Мікалая Іілавіча. Крыўко, 3-е выд., Мінск.
- Формановская Наталья Ниваиовна (1987), *Русский речевой этикет: лингвистический и методический аспекты*, Москва.
- Anusiewicz Janusz (1995), *Lingwistyka kulturowa. Zarys problematyki*, Wrocław.
- Bieder Herman (1996), *Tendencje rozwojowe norm białoruskiego języka literackiego: rusyfikacja, polonizacja czy białorutenizacja*, „Acta Polono-Ruthenica” 1, Olsztyn.
- Marcjanik Małgorzata (1993), *Etykieta językowa*, [w:] *Encyklopedia kultury polskiej XX wieku*, t. 2: *Współczesny język polski*, pod red. Jerzego Bartmińskiego, Wrocław.
- Mayenowa Maria R. (1991), *Язык*, [w:] *Encyklopedia kultury polskiej XX wieku*, t. 1: *Pojęcia i problemy wiedzy o kulturze*, pod red. Antoniny Kłoskowskiej, Wrocław.
- Pisarek Larysa (1996), *Этикетное речевое поведение героев комедии Янки Купалы „Паўлінка” как отражение польско-белорусского культурного взаимодействия*, „Acta Polono-Ruthenica” I, Olsztyn.
- (1997), *Беларускі моўны этыкет на фоне рускага і польскага*, [w:] *Беларусь паміж Усходам і Захадам*, ч. 2, Беларусіка. Albaruthenica 6, Мінск.
- (1998), *Сістэма адрасатных форм у беларускай мове другой паловы XX стагоддзя*, [w:] *Беларуская мова ў другой палове XX стагоддзя*, рэд. Лідзія Іванаўна Сямешка, Мікалай Рыгравіч Прыгодзіч, Мінск.
- (2000), *Развитие системы адресатных форм в белорусском литературном языке XX века*, [w:] *Wyraz i zdanie w językach słowiańskich. Opis, konfrontacja, przekład*, pod red. Larysy Pisarek, Jana Sokołowskiego, Slavica Wratislaviensia CVII, Wrocław.
- (2002), *Приветствия и прощания в белорусском языке по сравнению с русским и польским*, „Acta Polono-Ruthenica” VII, Olsztyn.
- Tomiczek Eugeniusz (1983), *System adresatywny współczesnego języka polskiego i niemieckiego. Socjolingwistyczne studium konfrontatywne*, Wrocław.
- Wierzbička Anna (1990), *Podwójne życie człowieka dwujęzycznego*, [w:] *Język polski w świecie*, pod red. Władysława Miodunki, Warszawa.

Byelorussian forms of address at the background of Polish and Russian

Summary

In this paper the author outlines an evolution of the Byelorussian system of the forms of address (abbreviated FA) in the 20th century. This system developed under significant influence of Polish FA system (in the beginning of the 20th century) and Russian FA system (starting from the 30ties of the 20th century).

Such forms as: 1. *пан, пані, панна, панове, васпан, ваша, вашэць, панна Паўлінка, пан Быкоўскі, пан пісар, пан настаўнік* etc.; 2. *ці ясне-панна Паўлінка пазволіць мне закурыць пры ёй?* (the 3rd person Mode of Address) were used under the influence of Polish.

Russian influence was conducive to the distribution of such forms as: *Улабзіслава Францаўна, Мікалай Рыгоравіч* etc. (forenames and patronymics); *таварыш старшыня, таварыш Чарнушэвіч* etc.